

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

На правах рукопису

КЛІШКОВА ГАННА ОЛЕКСІЇВНА

УДК 321-044.922(47+57)

**ДІЄПРОМОЖНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ ІНСТИТУТІВ:
ПОСТРАДЯНСЬКИЙ АСПЕКТ**

23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата політичних наук

Харків – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політології філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, МОН України.

Науковий керівник кандидат філософських наук, доцент
КРИСЕНКО ОЛЕКСІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, МОН України,
доцент.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
ЗЕЛЕНЬКО ГАЛИНА ІВАНІВНА,
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
імені І.Ф.Кураса НАН України,
провідний науковий співробітник відділу
теоретичних і прикладних проблем політології.

кандидат політичних наук
СТОГОВА ОЛЬГА ВОЛОДИМИРІВНА,
Навчально-науковий інститут права Сумського
державного університету,
доцент.

Захист відбудеться «16» грудня 2016 р. о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.051.22 у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна 61022, м. Харків, майдан Свободи, 6, к.2-43

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий «__» 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.О. Целуйко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що тривала системна політична криза в сучасній Україні є результатом надто низької дієспроможності, ефективності державних інститутів. Проблема полягає здебільшого саме в кризі інститутів, які намагалися розбудувати або імпортувати за західно-ліберальним зразком. Вони виявилися обмежено дієспроможними, тобто не змогли функціонувати згідно зі своїм основним призначенням, натомість обслуговуючи інтереси вузької групи бенефіціарів. Ознаки демократичної держави в Україні є наявними, але через низьку дієспроможність державних інститутів критично знижується ефективність їхнього функціонування. В рамках транзитологічної парадигми було поставлено технократичне завдання розбудови демократії в Україні. Але не була прорахована необхідність вивчити для державно-інституційного будівництва соціальну, антропологічну, геополітичну специфіку пострадянського простору.

З огляду на неопатримоніальний характер пострадянських політичних режимів в дослідженні ми пропонуємо сфокусуватись на державній інституційній системі країн пострадянського простору та проаналізувати причини гальмування демократичної трансформації та засоби підвищення інституційної дієспроможності пострадянської держави. У інституційному ракурсі пострадянська держава являє собою певний гібрид двох основних систем – радянської та ліберально-західної. Соціалістичний спадок так і залишився напівзруйнованим, а нові моделі вільної економіки та державного адміністрування західноєвропейського зразка нелегко приживаються. Більшість пострадянських студій, як вітчизняних, так і зарубіжних, концентрували увагу на політичних та економічних реформах, а не на процесах розбудови та перебудови держави у нових умовах як складної інституційної системи. Недостатня увага до прямої кореляції між суспільно-економічною та державно-інституційною системами призвела не лише до помилкових висновків у політологічних дослідженнях, а й до системних прорахунків у процесі державної перебудови країн пострадянського простору.

Відповідно до обраної тематики та підходів до дослідження ми спиралися на дослідження наступних зарубіжних та вітчизняних науковців. Серед західних дослідників ми спиралися на праці Д. Асемоглу, П. Бурдьє, І. Валлерстайна, М. Вебера, В. Ганева, Д. Гріна, Дж. Даймонда, Ш. Ейзенштадта, П. Еванса, Т. Ерла, Р. Карнейро, Т. Карозерса, Т. Кузьо, С. Левітські, М. Леруа, Х. Лінца, Дж. Марча, Й. Меллера, М. Манна, Д. Норта, Дж. Олсена, К. Полані, Дж. Робінсона, Р. Роудса, Дж. Скотта, А. Степана, Р. Тейлора, Р. Теобальда, Ч. Тіллі, Н. Флігстіна, Ф. Фукуями, С. Хантінгтона, Г. Хейла, Д. Хелда, Дж. Хеллмана, Г. Хелмке, П. Холла, С. Хенсона, В. Шлюхтера, К. Шмітта, Ф. Шміттера. Серед дослідників з пострадянського простору, які зробили свій внесок у визначену проблематику – М. Афанасьєв, В. Волков, В. Гельман, Л. Грінін, Г. Дерлуг'ян, І. Клямкін, Н. Крадін, В. Куренной, А. Куртов, В. Лапкін, А. Мельвіль, Р. Нурєєв, А. Олейник, В. Пантін, Н. Петров, В. Радаєв, Л. Шевцова та ін. Серед вітчизняних дослідників, що займаються розробленням визначеної проблематики, варто згадати Т. Авксент'єву,

О. Бабкіну, В. Бушанського, Н. Вінникову, В. Горбатенко, О. Дем'янчука, Г. Зеленько, О. Крисенко, С. Куделю, Ю. Мацієвського, М. Мінакова, М. Михальченко, Л. Півневу, А. Романюка, О. Романюка, О. Стогову, О. Фісуна, М. Шаповаленко.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі політології філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в рамках комплексної наукової теми кафедри «Розвиток політичної системи України в порівняльній та глобальній перспективі». Тему дослідження затверджено на засіданні Вченої ради Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна 29 травня 2009 року (протокол № 6) та уточнено 24 лютого 2012 року (протокол № 3).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є аналіз феномена держави та ролі державних інститутів у розвитку політичних систем країн пострадянського простору та пошук ефективних інструментів дослідження сили та ефективності державних інститутів в даних країнах.

Відповідно до поставленої мети можна визначити такі головні завдання дослідження:

- вивчити теоретико-методологічні засади процесів державотворення;
- проаналізувати інституційні зміни в сучасних державах з позицій теорій виникнення держави;
- дослідити зв'язок між ранніми формами існування держави та сучасними альтернативними напрямками державного будівництва в незахідному політичному процесі;
- розкрити концепт дієспроможності державних інститутів;
- проаналізувати роль неформальних владно-політичних інститутів у контексті процесів державотворення на пострадянському просторі;
- запропонувати та розкрити концепт пострадянської держави як інструмент аналізу політико-інституційних трансформацій у країнах, що розвиваються;
- проаналізувати політико-режимні трансформації у пострадянських країнах та відстежити зв'язок з перешкодами на шляху до розбудови успішної політико-інституційної системи;
- дослідити феномен деформалізації державно-політичних інститутів;
- окреслити перспективи модернізації української державно-інституційної системи.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є державно-інституційна система пострадянських країн. Предметом дослідження є дієспроможність владно-політичних інститутів у пострадянській державі.

Методи дослідження. Методологія дослідження базується на поєднанні наукових підходів, принципів, методів всебічного та комплексного аналізу проблеми дієспроможності державних інститутів на засадах послідовності, єдності теорії і практики, об'єктивності та системності.

В якості основних методів використовуються загальнонаукові, філософські та спеціальні політологічні методи та процедури аналізу. Предмет нашого дослідження

носить суміжний характер та знаходиться на межі декількох наук: політичної, історичної та соціологічної. Міждисциплінарний характер роботи зумовив необхідність використання при аналізі основних принципів системного, інституціонального та структурно-функціонального підходів. Відповідно до поставленої мети, окрім загальнонаукових методів – аналізу та синтезу, індукції та дедукції, узагальнення, концептуалізації та аналогії, в роботі застосовано спеціальні методи політичної науки: порівняльний, дескриптивний і культурно-історичний.

Методологічним підґрунтям дослідження є застосування неінституціонального підходу. Робота спирається на використання таких інструментів неінституціоналізму, як опортуністична поведінка, максимізація прибутку, рентиорієнтована поведінка (rent-seeking behaviour) та ін. Також у процесі дослідження використано політантропологічний підхід (концепти ранньої держави, влади-власності, crony capitalism – кланового капіталізму).

Наукова новизна одержаних результатів.

Уперше:

- запропоновано авторську інтерпретацію концепту дієспроможності інститутів держави в розрізі деформалізації, втрати легітимності та вихолощення їхніх функцій через використання їх як конструктів для екстракції бізнес-політичної ренти або збереження владних позицій і преференцій основних бенефіціарів (неопатримоніальної еліти);

- висунуто та розроблено концепт пострадянської держави як самостійного феномена та інструменту дослідження політико-режимних і державно-інституційних траєкторій; запропоновано авторське бачення пострадянської держави як стійкої констеляції формальних та неформальних державних та політичних інститутів, реформування яких є занадто ускладненим; замість того, щоб слугувати тимчасовим фреймом для окреслення певного перехідного етапу, пострадянська держава стала, на наш погляд, доволі стійким новим типом держави, що має певний набір характеристик (арсенал технік управління).

Дістали подальшого розвитку:

- концепція дієспроможності державних інститутів як інструмент дослідження інституційної якості держави; також здійснено її імплікацію на країни пострадянського простору для визначення відповідності їх системи формально-конституційних інститутів політичному процесу та перспектив розвитку ефективної держави;

- концепція деформалізації державних інститутів, що висвітлює динаміку відносин між формальними та неформальними інститутами держав пострадянського простору, а саме експансію неформальної інституційної зони на політичну та економічну сфери публічного, поглинення формальної сфери неопатримоніальними владно-політичними практиками;

- аналіз взаємодії держави та недержавних агентів влади пострадянського регіону та вплив процесів деформалізації та тінізації на державне будівництво в країнах пострадянського простору, що сягає такого рівня, що стає загрозою державній безпеці.

Поглиблено:

- синтезування поліантропологічного та неоінституційного підходів, що розкриває нові можливості та інструменти дослідження неконсолідованих демократій з інверсійною траєкторією державного будівництва за допомогою аналізу традиційних (архаїчних, несучасних) неформальних владно-економічних та владно-політичних інститутів в сучасних, номінально демократичних суспільствах;

- аналіз розвитку політичних режимів пострадянських країн з урахуванням їх впливу на дієспроможність державних інститутів, зокрема, пошук структурних дефектів (дисбалансів) в системі політичного управління, перспективи реформування інституційного дизайну в Україні для оптимізації функціонування політичної системи.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці інструментів дослідження інститутів пострадянської держави, а також у комплексному узагальненні підходів до дієспроможності державних інститутів. Дослідження актуалізує поліантропологічний підхід до політико-режимної та державно-інституційної проблематики. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані при підготовці наукових праць, навчальних посібників і спецкурсів з питань політичної антропології та історії політичних інститутів. Деякі з одержаних результатів можуть бути використані у прикладній площині – в дослідженнях дієспроможності державних інститутів і виробленні рекомендацій щодо вдосконалення інституційного дизайну та модернізації політичного процесу, при написанні аналітичних записок, доповідей, статей і здійсненні наукових досліджень. Також дане дослідження може стати бути використане при розробці навчальних програм з курсів теорії держави, політичної антропології та інших.

Особистий внесок здобувача. Результати та висновки дисертації, які виносяться на захист, отримані автором самостійно. У науковій статті «Institution Building in the Postsoviet States in Terms of Inverse Political Transformation Analysis», опублікованій у співавторстві з О. Крисенко, внесок здобувача в одержанні наукових результатів, є таким: розроблено основні положення дослідження проблем дієспроможності державних інститутів в пострадянському регіоні та окреслені основні причини інверсій траєкторій державного будівництва при спробі демократичного переходу.

Апробація результатів дослідження Основні теоретичні положення, проміжні результати і висновки дисертаційної роботи обговорювалися:

- на науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах: круглий стіл «Політичний режим України: інституціональні виміри та динаміка розвитку» (м. Харків, 24 листопада 2011 р.), X Міжнародна наукова конференція студентів та аспірантів «Соціологія в (пост)сучасності» (м. Харків, 22-24 березня 2012), Запорізька сесія I Всеукраїнської науково-практичної конференції «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (м. Запоріжжя, 24 березня 2012), III Слобожанські політологічні читання «20 років пострадянських трансформацій» (м. Харків, 20 квітня 2012 р.), III Слобожанські політологічні читання «20 років пострадянських трансформацій» (м. Харків, 20 квітня 2012 р.), Круглий стіл «Партійна система України після парламентських виборів – 2012: тенденції трансформації» (м. Харків,

грудень 2012 р.), Всеросійська науково-практична конференція студентів та аспірантів «Соціально-політичний розвиток Росії як комплексна проблема гуманітарного знання» (м. Волгоград, 25 квітня 2013 р.), IV Слобожанські політологічні читання «Політична наука та політичні практики: проблеми, виклики, перспективи» (м. Харків, 31 травня 2013 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція «Науковий діалог «Схід-Захід» (м. Кам'янець-Подільський, 10 липня 2013 р.), «Перший молодіжний форум» (м. Харків, 31 жовтня 2015 р.), Круглий стіл «Quality Education» (м. Харків, 16 червня 2016 р.);

- у рамках теоретико-методологічних семінарів кафедри політології філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

- у рамках проведених лекцій і семінарських занять з курсів «Політологія», «Глобалізація і світ-системний аналіз» та «Політична антропологія» в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна.

Публікації. Результати дисертаційної роботи було викладено автором у 7 наукових публікаціях з теми, яка аналізується, з них 2 у зарубіжних виданнях, 5 – у в спеціалізованих фахових виданнях України та 9 – у збірках тез всеукраїнських і міжнародних конференцій. Одна стаття написана в співавторстві

Структура і обсяг дисертації. Роботу складають вступ, три розділи, висновки та список використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 176 сторінок, з них 156 сторінок основного тексту, 20 сторінок – список використаних джерел (182 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **«Вступі»** обґрунтовано актуальність теми дослідження, вказано зв'язок із науковими програмами та темами, в рамках яких виконано дослідження, сформульовано мету й завдання, визначено об'єкт, предмет і методи дослідження, відображено наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, подано відомості щодо апробації та структури дисертації.

Перший розділ **«Теоретико-методологічні виміри дослідження державотворення»** присвячено аналізу поняття «держава». В першому підрозділі **«Феноменологія держави та державного будівництва»** розглянуто історію виникнення цього феномена, причину формування державного укладу як основної форми існування суспільства. Держава розглядається як одна з центральних категорій політичної науки, як призма для дослідження всіх суспільно-політичних процесів в історичній та сучасній перспективах. Для адекватного та всебічного аналізу проблем функціонування державних інститутів сьгодні пропонується звернутися до історії виникнення самої форми державницького устрою, розглянути історичний шлях її становлення, боротьбу з альтернативними формами суспільно-політичного устрою, різноманітні варіації підвалин виникнення державних структур в тих чи інших суспільствах. Для всебічного та вичерпного аналізу феномена держави пропонується звернутися до політантропологічного концепту «ранньої держави», запропонованого дослідниками для аналізу державних форм існування

суспільства на початку становлення цієї форми суспільно-політичного устрою. Відбиття ранньодержавних конструкцій на кшталт елементів вождівства та патримоніалізму в сучасних суспільствах вбачаються доволі цікавими та проливають світло на деякі неформальні явища, які важко було б пояснити в межах традиційної політичної науки західного зразка.

Особливу увагу приділено тим змінам, яких зазнає держава в умовах процесів глобалізації та розширення впливу наддержавних структур, з одного боку, та транснаціональних корпорацій – з іншого. Проаналізовано виклики, що постають перед державою внаслідок низки світових економічних криз та поступового згортання «соціальної держави», «держави загального добробуту». Але, не дивлячись на серйозні проблеми, що, безумовно, підривають державну могутність, держава залишається центральним актором політичного поля та здійснює визначальний вплив на всі суспільні, економічні та політичні процеси, тому вона залишається центральною та визначальною категорією політичного дискурсу.

У другому підрозділі першого розділу **«Концептуалізація виникнення держави в історичній і порівняльній перспективах»** також розглянуто теорії походження держави та їх зв'язок з сучасністю, зі специфікою певних випадків, коли модернізаційні та транзитологічні проекти приносять неочікувані та, на перший погляд, непередбачувані результати. У дослідженні проаналізовано наступні концепції: теологічна, психологічна, патріархальна, договірна, органічна, іригаційна, марксистська, патримоніальна, расова, демографічна, кризисна та інші теорії. Окрему увагу приділено військово-фіскальній теорії, (С. Роккан, Ч. Тіллі), яка розглядає державне будівництво (на прикладі європейських держав) як результат двох основних факторів – фізичного тиску та збору ренти. Тому всі сучасні держави Європи являють собою результат різних комбінацій військово-адміністративного примусу у вигляді оподаткування та капіталістичного фінансування, в основі якого – державні борги приватним капіталістичним олігархіям. Ч. Тіллі зазначає, що визнання за насиллям центральної ролі дозволяє краще зрозуміти процес становлення та розвитку державних інститутів.

В третьому підрозділі першого розділу **«Політична антропологія ранньої держави»** використано концепт ранньої держави як інструмент дослідження несучасних владних інститутів у сучасних державах. Концепт ранньої держави дає можливість осягнути складні сучасні явища та тенденції через прості схеми. Певні архаїчні системи перейшли у сьогодення у вигляді іноді загадкових, але ефективних і сталих інститутів, що успішно та стабільно виконують свої функції. Аналіз генези політичних інститутів дозволяє зрозуміти природу походження тих чи інших явищ.

У першому розділі використано концепції Х. Классена, П. Скальника, Т. Л. Карнейро, Д. Бондаренка, Л. Грініна, А. Коротаєва, Е. Сервіса, М. Салінза, Т. Ерла, Г. Дерлуг'яна та інших. Політична антропологія демонструє, як еволюціонує соціальна організація суспільства. Вона проходить три основні стадії: додержавне суспільство, ранньодержавне суспільство та держава. Але важливо розуміти, що процеси політичної еволюції архаїчних суспільств не можна звести лише до процесу зародження та становлення держави: державна лінія не була єдиним неминучим шляхом людської спільноти. Держава як форма соціальної організації мала (та має,

за твердженням історичної соціології) ряд аналогів. Держава сформувалася унаслідок тривалої боротьби різних проєктів. Багатолінійність та альтернативність соціального розвитку виражалася в поліморфізмі способів встановлення державного ладу. Крім того, залежно від специфіки історичного розвитку та інституційного середовища, що склалося (path dependency), географічних умов, зовнішнього середовища, перехід до державної форми здійснювався по-різному.

Щоб досягнути всі тонкощі процесу формування держави, слід зрозуміти природу її динамічних стосунків з локальними вождівствами, оскільки останні завжди знаходилися всередині кордонів і сфер впливу держав. У межах держав вожді завжди є ключовими політичними акторами, постійно змагаючись або співпрацюючи з державними структурами. Вони лавірують у лакунах між державними інститутами, прагнучи підкорити потоки ресурсів, що ще не контролюються державою. Але якщо йдеться про сучасне, розвинене, стале суспільство, то свобода для маневрів вождівських структур має ефективно регулюватись зусиллями раціонального уряду. Поява ефективної держави стала можливою завдяки зусиллям бюрократичних і небюрократичних інститутів, які стримували, контролювали та обмежували владу вождів. У результаті цього процесу олігархи, дони, старійшини інкорпорується в тіло держави, стаючи її внутрішніми органами. Вони прагнуть привласнити можливості держави, руйнуючи інституційну структуру й повертаючи суспільство у стихійний стан. У вождівстві існує особистий, безпосередній контроль над владними ресурсами – у військовій, економічній, релігійно-ідеологічній та політичній сферах. І чим більше сфер суспільно-політичного життя вождю вдається підкорити, тим більша та стабільніша його влада.

Будівництво ефективної держави сучасного типу – це в першу чергу будівництво центральних бюрократичних і небюрократичних інститутів інклюзивного типу (Д. Асеомглу та Дж. Робінсон). Така система інститутів у рамках своїх повноважень ліквідує або контролює діяльність джерел влади, альтернативних державі. І все ж першочергове завдання держави – не викоринити своїх конкурентів, не знищити їх, а інкорпорувати їх в свою структуру з максимальною вигодою, щоб поширити контроль і владу навіть на ті сфери, де пряме бюрократичне втручання неможливе.

У другому розділі «**Дієспроможність держави: пошук ефективних інститутів**» розглядаються державні інститути крізь призму неінституціонального підходу. В першому підрозділі «**Концепт дієспроможності державних інститутів як методологія дослідження якості держави**» феномен дієспроможності розкрито в контексті дієспроможності держави в цілому, як індикатор ослабленості на тлі корумпованості, розпаду систем життєзабезпечення, складнощів перехідного періоду для суспільства. Приклад пострадянських країн демонструє шлях руйнування державної могутності та делегітимації її інститутів на тлі деградації політичного режиму. Провали теорії модернізації на пострадянському просторі довели, що очікувати від країн цього регіону копіювання шляху державного будівництва за західним зразком дуже наївно. Сьогодні слід шукати інші шляхи опанування вождівств країн периферії та напівпериферії. Використано

макросоціологічний підхід для визначення ролі держави та її інститутів у сучасному світі (Ч. Тіллі, Т. Скочпол, М. Манн та ін.).

Дієспроможність інститутів держави – важлива категорія для визначення структури та законів політичного поля суспільства. Її використання дозволяє дослідити реальні можливості держави, з'ясувати, хто насправді ними керує, використовуючи владні механізми для досягнення приватних цілей. Дієспроможність державно-інституційної системи – ключовий фактор для можливості реформування, розвитку та врешті-решт існування суспільства з поточною формою політичного устрою. Ця категорія визначає рівень життєстійкості держави.

У другому підрозділі другого розділу **«Неоінституціональний підхід: формальні та неформальні державні інститути»** розглядаються основні підвалини неоінституціонального підходу. Одним із вихідних положень неоінституціональної теорії є поділ інститутів на формальні та неформальні. При вивченні природи політичної влади дослідники дійшли висновку, що на владні процеси визначальний вплив здійснюють саме неформальні механізми. При виявленні характеру взаємодії між цими інститутами виникають певні труднощі через те, що способи взаємодії є унікальними для кожного окремого інституційно-економічного порядку. Однією з базових відмінностей між формальними та неформальними правилами є способи їх утвердження. Формальні правила закріплюються в законах і різноманітних письмових приписах, що є обов'язковими для виконання. Вони претендують на всезагальність, публічність і відкритість. Неформальні ж правила часто приховані від сторонніх, і навіть якщо всі зацікавлені агенти знають про їхнє існування, конкретний зміст цих правил не прийнято обговорювати. Неформальні інститути є системою обмежень, яка допомагає структурувати стосунки між людьми, що має особливо важливе значення в умовах невизначеності. Наявність неформальних інститутів дозволяє знизити витрати. Зміст неформальних правил неможливо точно описати, як і неможливо чітко визначити ту роль, яку вони відіграють, але їхнє значення, безумовно, надзвичайно велике. Навіть у найрозвиненіших суспільствах формальні правила складають невелику частину тієї сукупності обмежень, що формують структуру можливостей, яка постає перед індивідами. В основі неформальних обмежень лежать формальні, але останні далеко не завжди є безпосереднім джерелом ситуацій вибору. Самодостатність та визначальний вплив неформальних правил доводить такий приклад: ідентичні формальні правила в різних суспільствах мають різні прояви та ефекти, що веде до різних результатів.

У своєму дослідженні ми спираємося на таке розуміння інститутів: інститути – це правила гри у суспільстві, або створені індивідом обмежувальні рамки, що організують відносини між індивідами, а також система санкцій, що забезпечує їх виконання (enforcement); це набір правил, процедура відповідностей, моральна та етична поведінка індивідів з метою максимізації добробуту; це напрацьовані формальні (закони, конституції) та неформальні (добровільно прийняті контракти та кодекси поведінки) обмеження, а також фактори примусу, що структурують їх взаємодію. В комплексі вони утворюють спонукальну систему суспільства та економік (Д. Норт).

Розведення формальних і неформальних інститутів розглянуто в контексті феномена деформалізації. Останню ми розуміємо як процес трансформації інститутів, яка полягає у заміщенні формальних правил неформальними, і останні вбудовуються в систему неформальних стосунків.

Третій підрозділ другого розділу **«Концепт пострадянської держави як інструмент дослідження інверсійних політичних трансформацій»** присвячений країнам пострадянського регіону, і в інституціональному ракурсі держава тут являє собою дивне поєднання двох основних систем – радянської та ліберально-західної. Соціалістичний спадок так і залишився напівзруйнованим, а нові моделі вільної економіки та державного адміністрування прижилися дивним візерунком, утвореним з несподіваних у нашому контексті фрагментів політичної системи західного типу. В основі пострадянської держави лежить її неопатримоніальна сутність, що полягає у формуванні класу рентоорієнтованих підприємців, у злитті влади й власності, у використанні в приватних інтересах функцій держави та у домінуванні патронажно-клієнтарних мереж у структуруванні політичного ринку. Серед спільних рис для всіх пострадянських держав – високий рівень корупції в органах державної влади, зрощення влади й великого бізнесу, усунення суспільства від прийняття політичних рішень.

Пострадянські державно-політичні виклики потребують пошуку нових теоретико-методологічних інструментів аналізу. Зокрема, ефективним вбачається концепт зіставлення демократії та неопатримоніалізму, що його було запропоновано застосувати до суспільств, які перебувають на шляху демократичного транзиту, О. А. Фісуном. Проблема неопатримоніалізму постає у вигляді присвоєння, приватизації публічно-політичної сфери.

Пострадянська держава – це феномен нового світу, що уособлює помилковий шлях до політичної модернізації, лібералізації та демократизації посткомуністичного суспільства. Серед сутнісних характеристик такої держави – засилля неформальних інститутів, що ховаються за фасадами формальних, але недієспроможних інститутів; всесильні та безкарні політичні еліти, що прагнуть виключно до самозбагачення; тотальна корумпованість державної влади; антидемократичний характер політичного режиму, безправність громадян, усунення суспільства від прийняття політичних рішень; «проїдання» радянського спадку та сировинний тип економіки. Пострадянська держава – це дивний сплав радянської та ліберально-західної політичної моделі, в якому врешті-решт не залишається жодної продуктивної риси, а натомість проявляються небезпечні та деструктивні.

Третій розділ **«Процеси державного будівництва на пострадянському просторі»** присвячено імплікації інструментів неінституціонального підходу, запропонованих у другому розділі, на держави пострадянського регіону. У Першому підрозділі **«Політико-режимні трансформації на пострадянському просторі: державотворення VS націотворення»** наголошується на тому, що інституційне будівництво у пострадянських країнах залишається основною зоною ризику на шляху суспільно-політичного розвитку. Правляча еліта демонструє неспроможність здійснювати державницькі стратегії побудови демократичного суспільства. Спостерігаються інверсії політичних трансформацій, що пов'язані з відсутністю

сталих і легітимних інститутів циркуляції еліт, з інституційними дисбалансами у системі державної влади, з автономією силових акторів і відсутністю розвиненої партійної системи. Це все зумовлює структурні дефекти в системі політичного керування державою.

Інверсійна специфіка державного будівництва на пострадянському просторі характеризується поганою інституційною якістю держави, що є наслідком роздержавлення або «спрощення держави» – боротьба за ефективну державу підміняється боротьбою з державною спроможністю, дієздатністю держави. Таким чином, спрощення держави є деінституціоналізацією соціального управління та інституціональною автономізацією режиму «ручного управління» (яскравими проявами таких тенденцій є неформальні інституційні комплекси: «вертикаль влади», «телефонне право», персоналізація влади). Відбувається деінституціоналізація політичної системи, тобто замість інституціональної диференціації спостерігається зворотний процес, фіналом якого є знецінення якості та автономного стану публічних інститутів. Унаслідок «роздержавлення» комуністичного державно-політичного комплексу «держава-партія», замість формування інституційної архітектури «обмеженої держави», відбулося встановлення неопатримоніального державно-політичного порядку, невід’ємними інституційними особливостями якого є клієнтелізм і патронажні відносини, персоналізація влади, що закріплюють у політичній системі урядовий фаворитизм, вибіркоче правозастосування, свавілля чиновників, місництво, непотизм і державно-політична корупція.

У другому підрозділі третього розділу «**Деформалізація та делегімація державних інститутів на пострадянському просторі**» феномен деформалізації розглядається як виведення з формальної зони в неформальну. Неформальний сектор в економіці – це господарча діяльність, що здійснюється за межами діючих юридичних норм, поза реєстрацією та фіскальним обліком, тобто це ті форми та сегменти ринку, що регулюються поза межами офіційних норм і правил. Специфіка пострадянської неформальної зони полягає в тому, що вона не протистоїть формальній, як це найчастіше відбувається в західних країнах, а існує виключно як вбудована в легальну систему та функціонує під її прикриттям. Тобто формальна зона слугує ширмою для неформальної діяльності. Порівняно з системами, що їх описують західні дослідники, «сіра» зона виникає не як стороння приватна ініціатива поза законом, але в середині легальної системи, під її прикриттям.

У пострадянському контексті деформалізація розглядається як процес демонтажу складних і громіздких інститутів радянського зразка, що була започаткована перебудовою, але нею не обмежилася. Курс на лібералізацію політичного режиму передбачає такі заходи, як зниження впливу державних інститутів. Деконструкція їхньої могутності взагалі властива посткомуністичному періоду, але в цьому випадку специфіка полягає в ентропії державних агентів, у дистрофії всієї системи державних інститутів. Була деконструйована не лише їхня могутність, а й їхня дієспроможність.

Демонтаж держави має означати її роздержавлення, мінімізацію та оптимізацію, але в деяких випадках відбувається її руйнування, підміна, state

capture. Саме такі процеси розгорнулися на пострадянському просторі.

Інституційне будівництво на пострадянському просторі поки що не принесло позитивних результатів. Інституційна якість держави виявилася низькою, що є результатом спрощення державно-інституційної системи. Інститут «ручного керування» демонтується, але разом із ним демонтується вся державно-інституційна система, знецінюючись та втрачаючи якість. Замість «обмеженої держави» ліберального толку ми отримали неопатримоніальний порядок, заснований на патрон-клієнтських відносинах, непотизмі, патронажі, «rule by law» та корупції.

Запропонований у третьому розділі концепт деформалізації державних інститутів покликаний висвітлити процеси захоплення цих інститутів політичними підприємцями, орієнтованими на їх подальше використання у своїх приватних інтересах, що спричинює їхню суспільну делегітимацію. Це призводить до поступової ерозії держави, не дивлячись на те, що може відбуватись на тлі зміцнення впливу інститутів. Цей тимчасовий ефект не говорить про корисність для суспільства високого ступеня керованості на короткостроковому етапі.

В останньому підрозділі третього розділу **«Перспективи модернізації державно-інституційної системи в Україні»** йдеться про те, що за роки незалежності українська держава не змогла знайти своє місце ані серед демократичних, ані серед авторитарних режимів. Наша країна потрапила до так званої пастки гібридності (Ю. Мацієвський), оскільки формальні правила (Конституція, система законів) фактично підірвані неформальними (непотизм, неопатримоніалізм тощо). Ця інституційна пастка призвела до встановлення стійкої, але неефективної системи, яка працює в інтересах ключових політико-економічних гравців. Стійкість системи забезпечується демократичним фасадом та його легітимацією через вибори.

У третьому розділі здійснено аналіз світових рейтингів дієспроможності держав, проаналізовано динаміку пострадянських країн після отримання незалежності, і ця динаміка доводить, що, попри курс на демократизацію та лібералізацію державно-інституційної системи, продуктивних зрушень на пострадянському просторі фактично не відбулося, окрім країн Прибалтики.

ВИСНОВКИ

Головною перешкодою для політико-режимного транзиту в Україні за час її незалежного існування стала така історична послідовність структурних перетворень, яка призвела до інверсії державно-політичного розвитку: були встановлені демократичні інститути, але раціональної бюрократизації політичної сфери життя суспільства, на жаль, не відбулося. Демократія була встановлена процедурно, але слабкість, низька легітимність державних інститутів, не дає їй повністю реалізуватися в інтересах суспільства. Натомість отримала широкого розповсюдження корупція та відбулося захоплення державних інститутів в інтересах вузької групи бенефіціарів (state capture).

1. Сучасна ситуація в світовій системі визначає певну специфіку відносин між державами: як суб'єкти міжнародних відносин вони знаходяться в певному

політико-правовому глобальному (або субглобальному) просторі, який сьогодні неухильно розвивається, стаючи все тіснішим. Мова йде про все більш змістовну та впливову систему міжнародного права, яке останнім часом сконцентрувалося навколо прав людини, про перманентний процес адаптації національно-державних законодавств до законодавств вищого порядку.

Але разом із цим держава залишається одним з основних об'єктів дослідження сучасної політичної науки та головним актором у політичному процесі. Дослідники держави пропонують інтегральний підхід до аналізу дієспроможності держави та її інститутів на основі історичного неінституціоналізму, світ-системної теорії та економічного підходу. Держава є центральним суб'єктом в архітектурі сучасного політичного світу, але її роль визначається у кожному випадку окремо і залежить від комплексу обставин, що визначають її могутність, дієспроможність, суб'єктність. Тож, необхідний ретельний і глибинний аналіз сутності держави як історико-політичного феномена. У політичній науці існує широкий спектр підходів до визначення поняття «держава». У зв'язку з цим існують різні теорії про причини виникнення держави та поглядів на політантропологічний еволюціонізм.

2. Серед існуючих теорій виникнення держави найбільш актуальним і перспективним, з точки зору аналітичного інструментарію аналізу, є військово-податкова теорія держави, яка пояснює процес державного будівництва на прикладі історії європейських держав, концентруючись на таких факторах, як фізичний тиск і збір ренти. Тому всі сучасні держави Європи являють собою результат різних комбінацій військово-адміністративного примусу у вигляді оподаткування та капіталістичного фінансування, в основі якого лежать державні борги приватним капіталістичним олігархіям.

3. Теоретична концептологія політичної антропології дозволяє аналізувати процеси трансформації пострадянських політичних систем за набором технік управління, які здебільшого відносяться до інститутів традиційного володарювання. Аналогові принципам державного управління форми взаємовідносин між громадянами, інститутами, суб'єктами господарювання, підприємцями та іншими агентами політичного ринку, що виникають в цьому регіоні, складають конкуренцію сфері класичних державних повноважень. Неопатримоніалізм як принцип синтезу традиційного та сучасного в суспільстві відображає альтернативну гілку еволюції політичного розвитку.

Розбудова державної системи західного типу полягає в руйнації ранньодержавних та несучасних суспільно-політичних інститутів. Для цього необхідне укріплення соціально-політичних інститутів публічної влади шляхом бюрократично-раціональної реорганізації державних інститутів та трансформування традиційних практик управління в елементи публічної політики. Будівництво ефективної держави сучасного типу – це в першу чергу будівництво центральних бюрократичних і небюрократичних інститутів. Така система інститутів у рамках своїх повноважень ліквідує або контролює діяльність джерел влади, альтернативних державі. І все ж першочергове завдання держави – не знищити своїх конкурентів, а інкорпорувати їх у свою структуру з максимальною вигодою, щоб поширити контроль і владу навіть на ті сфери, де пряме бюрократичне втручання неможливе.

4. Політичні реалії сучасних пострадянських країн найбільш доцільно охарактеризувати як деформалізацію державних інститутів. Деформалізація державних інститутів є інтегральним поняттям, покликаним визначити цілий комплекс процесів, що розгортаються в політико-інституційній площині суспільного життя.

Дієспроможність держави в пострадянському контексті являє собою складний феномен, оскільки він має пов'язати результати, отримані у процесі декомунізації з позитивними здобутками радянської доби (особливо у соціальній сфері).

Звісно, на зовнішньополітичній арені пострадянські держави можуть довгий час залишатися повноправним або навіть впливовим актором, але їхня інституційна система розхитується, поступово руйнуючи їх зсередини.

На тлі руйнування таких життєво необхідних систем, як освіта, охорона здоров'я, охорона суспільного порядку, формуються альтернативні їм приватні, тіньові системи, що неухильно витісняють старі неефективні інститути, сформовані державою. В корумпованій державі втрачається будь-який сенс сплачувати податки – держава не спрямовує їх за призначенням, а в разі потреби громадянин змушений звертатися до приватних структур. Тобто інститут оподаткування повертається до свого початкового стану, згідно з військово-податковою теорією виникнення держави, – податок сплачується лише в примусовому порядку і з єдиною метою – уникнути позбавлення волі або фізичної розправи з боку потужного конкурента або «стаціонарного бандита».

5. Українська держава як інституціональна організація в 1990-ті роки була надзвичайно впливовою: їй вдалося не лише забезпечувати оподаткування, підтримувати суспільний порядок та стримувати злочинність, але й ефективно використовувати державний апарат для забезпечення перемоги на президентських виборах вельми непопулярному кандидатуві, а також контролювати політичну опозицію. Забезпечення перемоги на виборах та відтворення ілюзії демократії здійснювала сама держава, а не певна партія або кланова структура. Неформальні державні інститути використовувалися для примусу держслужбовців до придушення опозиції.

Суттєвим викривленням реальності було б трактувати процес переходу від соціалістичної держави до ринкової, від авторитарної до демократичної, як прямий та механічний. Йдеться про те, що державні структури є історично випадковими творіннями. Інституціональна структура комуністичної держави була набором крупних могутніх адміністративних структур, але вони не можуть бути легко переспрямовані на нові завдання. Кремезна радянська поліцейська машина не може легко, після перебудови, перетворитися на інститут захисту прав власності та контролю за дотриманням правил конкуренції на вільному ринку. Зміна суспільного ладу не може гарантувати, що радянська потенція гарантувати певний рівень добробуту кожного радянського громадянина швидко перетвориться на потенцію новостворених держав відповідати на виклики посткомуністичної економіки та суспільного розвитку.

6. Виникнення поняття «пострадянського» було покликано проголосити про початок певної паузи, про тимчасову констеляцію на геополітичних мапах, що

концентрувалася навколо навколо ще зарядженого енергією простору, що раніше займав Радянський Союз. Коли сьогодні дану групу держав називають пострадянськими, йдеться вже не про певний перехідний стан, а про сталу інституційну систему, яка сформувалася за останні двадцять п'ять років. У деяких випадках існують дестабілізуючі тенденції – сепаратизм, слабка законодавча база, звинувачення в авторитаризмі з боку світової спільноти, і взагалі деякі держави близькі до статусу «failed states», але можемо стверджувати, що це не перехідний етап – держави вже відбулися, а їх еліти сформувалися. Процес їх становлення вже завершений. Тому термін «пострадянська держава» відбиває не перехідний характер епохи, а в деякому сенсі стабільну систему, яка закріпилася у певному часі та просторі. Основні питання, на які тепер належить дати відповіді, – це які специфічні характеристики роблять держави, що вийшли з радянського блоку, такими унікальними, не схожими на всі ті державні системи, що існували до цього, та які нові елементи створили необхідність у конструюванні нового концепту, нової категорії.

7. Вивчення певних інституційно-політичних аспектів пострадянських держав висуває ряд викликів для політичних наук, які розширюють горизонти досліджень: вивчення нових партійних і електоральних систем, форм політичного устрою та багато чого іншого. Що стосується аналізу політичних режимів, то загальновизнані моделі демократизації виявляються неповними та неефективними. Пострадянські реалії отримують маркери на кшталт «гібридний режим», «делегативна демократія», «демократія з прикметниками», але суть залишається в тому, що загальноприйняті уявлення про демократизацію мало пристосовані для аналізу сучасного стану цих реалій.

Внаслідок перебудови, крім приватизації власності, відбулася ще приватизація політики: перехід від вироблення політичним сектором суспільного блага до забезпечення приватних можливостей власного збагачення та придушення конкурентів. Політика використовується як специфічна технологія перерозподілу ринку, розподілу сфер впливу та усунення конкурентів. Політичний курс використовується як спосіб включення в економічну боротьбу.

Дослідники трансформацій у цьому регіоні зосереджують свою увагу на швидких змінах, що розгорнулися після 1989 року: на змінах політичного й економічного ладу, та у громадянському суспільстві. В цьому контексті зміни, що вже відбулися та ще відбуваються, важко назвати державним будівництвом – це, скоріше, демонтаж та інституційна деконструкція держави.

8. Зниження інституційної якості держави на пострадянському просторі пов'язано зі спрощенням структури управлінських інститутів, що відбувається за рахунок переходу до ручного керування. Деінституціоналізація політичної системи є результатом адаптації суспільства та політичних еліт до нових умов життя пострадянського періоду.

Дієспроможність держави спирається на два основних критерії: по-перше, можливість забезпечувати безпеку своїх громадян, а по-друге, здатність контролювати власну територію. В нашому ж випадку, коли всі три гілки влади працюють на користь утримувачів влади-власності, дієспроможність державних

інститутів неухильно знижується внаслідок їх викривлення, втрати легітимності тощо. Відсутність вертикальних соціальних ліфтів, зниження добробуту громадян, яких було виключено з системи перерозподілу матеріальних благ, погіршення послуг у сфері охорони здоров'я та освіти – це шлях, яким ідуть країни, що втрачають дієспроможність у сучасному світі.

9. Дієспроможність пострадянських держав неухильно знижується, про що свідчать численні індекси та рейтинги дієспроможності урядів країн світу. Основні критерії дієспроможності держави – це контроль над власною територією та забезпечення безпеки громадян. Демонтаж радянської державно-інституційної системи мав на меті розбудову національної держави, яка б уникнула монополізації економіко-політичної системи та досягла б автономізації приватної та публічної сфер. Але створені замість центрованих формальних радянських інститутів нові неформальні правила спотворили конкурентну політичну логіку і не дали їй посприяти інституціоналізації політичного ринку. Тепер головною проблемою стало превалювання неформальних інституціональних структур над законами та іншими формалізованими правилами: політичну модернізацію якщо не спинено, то викривлено.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Результати дисертаційної роботи було викладено автором у 7 наукових публікаціях з теми, яка аналізується, з них 2 у зарубіжних виданнях, 5 у спеціалізованих фахових виданнях України та 8 збірках тез всеукраїнських та міжнародних конференцій.

1. Мірошніченко Г. О. Структура взаємовідносин ринку і влади у сучасному суспільстві / Г.О. Мірошніченко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології». – 2010 р. – № 885. – С. 104-109.
2. Мірошніченко Г. О. До проблеми деформалізації державних інститутів на пострадянському просторі / Г.О. Мірошніченко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології». – 2011 р. – № 949. – С. 123-127.
3. Мірошніченко Г. О. Особливості визначення параметрів сильної держави / Г.О. Мірошніченко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології». – 2012 р. – №. 1007. – С. 20-24.
4. Мірошніченко Г. О. Концептуалізація поняття «пострадянська держава» / Г.О. Мірошніченко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології». – 2013. – №. 1060. – С. 22-26.
5. Мірошніченко Г. О. Інтерпретації глобальних трансформацій: у пошуках ефективних інструментів / Г.О. Мірошніченко // Україна в системі світових економічних процесів: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 16-17 грудня 2010. – Харків, 2010. – С. 56-61.
6. Мірошніченко Г. О. Деформалізація інститутів пострадянської держави / Г.О. Мірошніченко // Український соціум: соціально-політичний аналіз сучасності та

- прогноз майбутнього: збірник тез VIII Всеукраїнської студентсько-науково-практичної конференції, 17 травня 2011 р. – Х.: НУ «ЮАУ ім. Ярослава Мудрого», 2011. – 392 с.
7. Мірошніченко Г. О. Інверсії політико-інституційної системи у пострадянських державах / Г.О. Мірошніченко // X Міжнародна наукова конференція студентів та аспірантів «Соціологія у (пост)сучасності». – Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2012 р. – 224 с. – С. 117-119.
 8. Мірошніченко Г. О. Дієспроможність державних інститутів на пострадянському просторі / Г.О. Мірошніченко // Збірник тез I Всеукраїнської науково-практичної конференції «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (Запоріжжя, 2012 р.). Запоріжжя, 2012 р.– с. 14-17.
 9. Мірошніченко А. А. Дееспособность системы государственных институтов на постсоветском пространстве / А. А. Мірошніченко// Социально-политическое развитие России як комплексная проблема гуманитарного знания: Сборник тезисов IV Всероссийской научно-практической конференции студентов та аспирантов 25 апреля 2013 г. – Волгоград, 2013 г. – с. 40-43.
 10. Мірошніченко А. А. Особенности государственного строительства на постсоветском пространстве / А. А. Мірошніченко// «Восток-Запад»: Всеукр. н.-практ. конф. с междунар. участием (10.07. 2013 г., Хмельницька обл., г. Каменец-Подольский). – Каменец-Подольский, – 2013 г. – С. 52-55.
 11. Мірошніченко Г. Концепт дієспроможності державних інститутів / Г.О. Мірошніченко // Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції студентів та аспірантів. – Чернівці, - 2014. – С. 26-28.
 12. Кліпкова Г. О. Теорії виникнення держави як інструмент аналізу архітектури державно-інституційної системи / Г.О. Кліпкова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології». – 2016. – №. 29. – С. 50-55.
 13. Krysenko Oleksiy, Klipkova Hanna Institution Building in the Postsoviet States in Terms of Inverse Political Transformation Analysis / Oleksiy Krysenko, Hanna Klipkova // European Journal of Law and Political Science. – Viena, 2016. – №2. – 2016. – pp. 23-29.

АНОТАЦІЯ

Кліпкова Г. О. Дієспроможність державних інститутів: пострадянський аспект. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, МОН України, Харків, 2016.

На захист винесено результати дослідження державних інститутів, процесів руйнування їх дієспроможності в країнах пострадянського простору. В дисертації запропоновано авторське бачення концепту дієспроможності інститутів держави, розроблено концепцію деформалізації державних інститутів, а також висунуто концепт пострадянської держави як інструмент дослідження політико-державних

трансформацій. Проаналізовано роль формальних та неформальних інститутів у розбудові та функціонуванні держав, що трансформуються, співвідношення діючих політико-правових механізмів та практик з арсеналу неопартимоніальних режимів нахшталт патронажно-клієнтарних схем. Проаналізовано існуючі ранньодержавні механізми відтворення влади в суспільствах, що трансформуються. Охарактеризовано стан, проблеми та перспективи системи державно-політичних інститутів сучасних пострадянських країн, зокрема, України.

Ключові слова: держава, державно-інституційна система, дієспроможність державних інститутів, рання держава, вождівство, деформалізація державних інститутів, неопатримоніалізм, неформальні інститути, пострадянська держава.

АННОТАЦИЯ

Клипкова А. А. Дееспособность государственных институтов: постсоветский аспект. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, МОН Украины, Харьков, 2016.

На защиту вынесены результаты исследования государственных институтов и процессов разрушения их дееспособности в странах постсоветского пространства. В диссертации предложено авторское видение концепта дееспособности институтов государства, разработана концепция деформализации государственных институтов, а также предложен концепт постсоветского государства как инструмент исследования государственно-политических трансформаций. Проведен глубокий анализ функционирования государственно-институциональной системы постсоветских стран, их перспективы, в частности в Украине. Исследование проведено с позиций неоинституционального и политантропологического подходов. Предложена импликация теории раннего государства, военно-фискальной теории происхождения государства, концепта вождества на современные постсоветские государства. Также использованы как исследовательские инструменты теории политического рынка и неформальных институтов. Среди основных результатов, полученных в ходе исследования, – выводы о катастрофически низкой дееспособности институтов государства в постсоветских странах, угрожающей функционированию и даже существованию этих государств. Симптомами разрушения внутринеополитической составляющей является распад жизненно таких важных систем, как системы здравоохранения, образования, охраны общественного порядка, а также формирование параллельных им альтернативных частных структур (как теневых, неформальных, так и формальных), которые неуклонно вытесняют старые неэффективные институты.

Сильное, дееспособное государство не является каким-то архаичным институтом, который в современном мире является антонимом зрелого государства. Анализируя политико-экономические проблемы постсоветского региона, диссертант приходит к выводу, что низкий уровень дееспособности государства является серьезным препятствием для достижения прогресса в большинстве сфер экономической и социальной политики. Более того, когда речь идет о сложных,

переломных исторических моментах, роль государства в их преодолении значительно усиливается. Исследование показывает, что радикальная либерализация была оправдана на первом этапе посткоммунистического перехода, но в дальнейшем повышение регулирующей функции государства становится крайне необходимым, поскольку любое реформирование в условия неэффективного государства невозможно.

В диссертации доказывается, что дееспособность постсоветских государств неуклонно снижается, что парализует реформы и разрушает страны изнутри. Выхолащивание государственных институтов оставляет все меньше инструмент для воспроизводства нормальной общественно-политической жизни, сужая формальную зону до критической черты.

Входе исследования автор приходит к выводу о том, что после демонтажа советских властно-политических институтов новые эффективные институты так и не были построены, и вакуум управления был заполнен неформальными архаичными, раннегосударственными практиками власти и управления.

Ключевые слова: государство, государственно-институциональная система, дееспособность государственных институтов, раннее государство, вождество, деформализация государственных институтов, неопатримониализм, неформальные институты, постсоветское государство.

SUMMARY

Ganna Klipkova. State Institutes Capacity: Postsoviet Aspect. – Manuscript.

Thesis for the degree of doctor of philosophy in political science with specialization in 23.00.02 – political institutions and processes. – V. N. Karazin National University of Kharkiv, MES (Ministry of Education and Science) of Ukraine, Kharkiv, 2016.

The thesis is dedicated to the research of state institutes and the processes of destruction of their capacity in the post-Soviet countries. An author's definition of the capacity of state institutes' concept is shown in thesis. In addition, de-formalization of state institutes' concept has been developed, and the post-Soviet state concept as an instrument of research of state-political transformation has been put forward. The role of formal and informal institutes in state-building process and state-functioning process of transforming states has been analyzed as well as the correlation between the existing law mechanisms and neopatrimonial regimes like patron-client schemes. The existing early state mechanisms of reproduction of power in transforming societies have been considered. Condition, problems and prospects of the system of state and political institutions of modern post-Soviet countries, Ukraine in particular has been characterized.

Keywords: state, state institutes system, state institutes capacity, early state, chiefdom, state institutes deformalization, neopatrimonializm, informal institutes, postsoviet state.

Підписано до друку 14.11.2016р.
Формат 60 x 84 1/16. Папір офсетний.
Друк цифровий. Умовн. друк. арк. 1,05. Тираж 100 прим. Зам. № 581

Надруковано в друкарні ТОВ "ПромАрт"
61023, м. Харків, вул. Весніна, 12.
тел. (057) 717-28-80
e-mail: promart_order@ukr.net